

Problem autorytetu z perspektywy psychologicznej

Lucyna Bakiera*

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

THE ISSUE OF AUTHORITY FROM THE PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

Why is that, as asserted by Anthony Giddens (2006), late modernity lacks unquestionable authority? Is authority a category objectivised by certain actions? What is the risk of excessive obedience to authority? The article attempts to answer questions associated with the nature of authority, its creation and consequences of its use. Section one contains an analysis of the issue in question, which refers to the personal characteristic, social phenomenon as well as interpersonal relation. Section two discusses the psychological processes involved in the creation of authority, emphasising its subjective aspect associated with social cognition and attribution as well as the mechanisms shaping the power of authority. The third section is dedicated to authority typology. Attention is drawn to the ambiguity of terminology like apparent authority and restrictive authority. The two subsequent sections of the text deal with the issues of authoritarianism and dogmatism.

Key words: authority, authoritarianism, dogmatism, power

WPROWADZENIE

Wprawdzie podkreśla się, że pojęcie autorytetu ma zasadnicze znaczenie w naukach społecznych, będąc „fundamentalnym elementem w organizacji życia społecznego” (Morselli i Passini, 2011, s. 291), jednak zauważalny jest deficyt rozważań nad tym zagadnieniem. Szczególnie na gruncie współczesnej psychologii w Polsce brakuje aktualnych analiz o charakterze teoretycznym i empirycznym odnoszących się do problematyki autorytetu (por. daty publikacji w bibliografii). Można również odnieść wrażenie, że w dyskursie publicznym autorytet jest niekiedy kategorią niepożądaną, gdyż potoczne jego rozumienie kojarzy się z ograniczeniem wolności i autonomii jednostki, priorytetowych wartości kultury indywidualistycznej (Harwas-Napierała, 2001; Kagitçibasi, 1996). W społeczeństwie, w którym wartością nie tylko deklarowaną, ale i realizowaną jest niezależność, autonomiczność poglądów i wolność decyzji, wpływ autorytetów wydaje się niewielki. Liberalistyczny nurt w życiu społecznym neguje lub ogranicza znaczenie autorytetów (Sidorowicz, 1996). Hannah Arendt (1994) twierdzi wręcz, że autorytet zniknął ze współczesnego świata. Zmieniające się współcześnie nastawienie wobec autorytetów szczególnie znaczenie wywiera na proces wychowania. Magdalena Błędowska (1996) zwraca uwagę, że załamanie się autorytetów zakłóca przekaz wartości społecznych oraz osłabia poczucie bezpieczeństwa, które manifestuje się w postaci buntu i odrzucenia wszelkich norm. Marian

Kalinowski (1982) wśród przyczyn obniżania autorytetu rodziców wymienia m.in. rozbieżność między głoszonymi normami moralnymi a postępowaniem rodziców. Niniejszy artykuł jest próbą odniesienia się do problematyki autorytetu z punktu widzenia psychologa.

POJĘCIE AUTORYTETU

Definiowanie autorytetu wiąże się z podstawową trudnością, jaką jest jego polisemia. Autorytet, jako pojęcie abstrakcyjne, nie ma ostrych granic. Analiza omawianego pojęcia może wskazywać na autorytet jako cechę, zjawisko społeczne lub relację (Marciniczyk, 1991). Zaakcentowanie cechy danego obiektu nawiązuje do znaczenia atrybutowego. Autorytet jest wówczas atrybutem, który powstaje i utrzuca się na podstawie zachowania danej osoby lub określonego stanu rzeczy. Jest cechą przypisywaną przez osobę (osoby) innym osobom lub obiektom. Proces tworzenia zjawiska społecznego, jakim jest autorytet świadczy o znaczeniu czynnościowym tego pojęcia. W tym kontekście analiza dotyczy w większym stopniu tego, kto uznaje autorytet i jakie są konsekwencje społeczne oddziaływania autorytetu. Relacyjne znaczenie odwołuje się do stosunku społecznego, którego efektem jest przypisanie autorytetu danemu obiektowi. W tym znaczeniu, autorytet jako kategoria interpersonalna, istnieje wyłącznie w relacji między osobą (lub osobami), która reprezentuje pewne wartości i standardy działania a osobą (osobami), która je aprobuje. Iwona Jazukiewicz (1999), poszukując mechanizmów uzasadniających istnienie autorytetu nauczyciela, wskazuje na proces identyfikacji. Uważa, że w przypadku autorytetu jako zjawiska występuje identyfikacja ucznia z postępowaniem nauczyciela. Uczeń, akceptując zachowanie nauczyciela,

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Lucyna Bakiera, Instytut Psychologii UAM, ul. Szamarzewskiego 89 B, 60-568 Poznań.

e-mail: lucyna.bakiera@amu.edu.pl

daży do tego, aby postępować podobnie. Autorytet jako cecha pociąga za sobą identyfikację osobową. Uczeń traktuje wówczas nauczyciela jako wzór, podziwia go i chce być taki jak on. Natomiast w relacyjnym ujęciu autorytetu, zdaniem autorki, współwystępują obydwie formy identyfikacji.

Interpersonalny charakter autorytetu wiąże się z jego dynamiką. Autorytet nie jest kategorią statyczną. Zmienność jednostki spostrzegającej oraz spostrzeganej, a także zmiany wynikające z relacji między nimi modyfikują poziom autorytetu. Z tego względu raz ustalony autorytet może być podwyższany, obniżany, można też utracić autorytet. Rozbieżność interesów społecznych może ponadto prowadzić do działań, których celem jest zanegowanie czyjegoś autorytetu, a także promowanie lub zabieganie o jego wykreowanie. Dążenie do uzyskania aprobaty społecznej dotyczy szczególnie osób reprezentujących sferę polityki i może przyjąć postać działań o charakterze manipulacji własnym wizerunkiem (por. Harwas-Napierała, 2005).

Warunkiem podstawowym określenia kogoś jako autorytet jest dostrzeżenie danej osoby, zwrócenie uwagi na nią, wyodrębnienie jej z tła innych osób i zjawisk. Spostrzegana osoba jest obiektem, natomiast osoba spostrzegająca – podmiotem omawianego procesu. Wobec takiego rozróżnienia należy oddzielić przedmiot (obiekt) autorytetu od podmiotu uznającego kogoś (coś) za autorytet. Autorytet może być przypisany osobom lub innym obiektom, np. ideologii, doktrynie, instytucji, organizacji, stanowisku, publikacji literackiej lub naukowej. Wówczas wytwór danej osoby (osób) wzbudza uznanie, a nie ona sama. Autorytet nieożywionego obiektu, np. książki, jest pochodną aktywności jej autora. Autorytet grupy społecznej budują zrzeszone w niej jednostki. Przedmiot autorytetu może mieć zatem charakter personalny (w wąskim ujęciu jest to pojedyncza osoba, w szerokim – grupa społeczna) lub pozapersonalny, natomiast podmiotem autorytetu jest zawsze człowiek. Niniejsza próba zdefiniowania autorytetu odnosi się głównie do osoby (osób) i jej (ich) właściwości spostrzeganych przez inną osobę (inne osoby).

PROCESY PSYCHICZNE A POWSTAWANIE AUTORYTETU

Mechanizm leżący u podłoża szacowania cech zachowania człowieka jako świadczących o jego autorytecie związany jest ze spostrzeganiem społecznym i atrybucją. W tym sensie wynika z potrzeb człowieka związanych z organizowaniem danych percepcyjnych oraz poszukiwaniem wzorów i wartości. Istota autorytetu opiera się na relacji między stroną reprezentującą pewne wartości, a stroną wyrażającą uznanie dla nich (Badura, 1981). Zakres autorytetu wiąże się ze stopniem wpływu, jaki ktoś wywiera na innych. Wpływ ten oznacza tendencję do modelowania sposobu myślenia, wartościowania czy zachowania zgodnie ze wzorem reprezentowanym przez osobę odbieraną jako autorytet (Żebrowska i Łuczyńska,

1969). Opinia oraz ocena formułowana przez autorytet jest uważniej percypowana niż inne stanowiska i ma większy wpływ na decyzje dotyczące aktywności innych osób. Bożena Marcińczyk (1991) twierdzi, że autorytet jest obrazem (modelem) oraz systemem pojęć, który powstaje w relacji interpersonalnej między dwiema osobami, w efekcie akceptacji i uznania przez osobę oceniającą wartości osoby ocenianej. Relacja między osobami, z których jedna przypisuje autorytet drugiej ma charakter asymetryczny. Asymetria dotyczy różnych aspektów funkcjonowania osób pozostających w relacji społecznej, takich jak na przykład wiedza, możliwość wydawania poleceń, status moralny. Autorytet osoby może być zatem mierzony siłą jej oddziaływania. Stanisław Gerstmann (1961) uważa, że autorytet jest przywilejem osób zajmujących pozycję hierarchicznie wyższą.

Informacje na temat spostrzeganego obiektu analizowane są w centralnym systemie powiązanych ze sobą kategorii, które budowane i modyfikowane są jako efekt relacji społecznych (Cantor i Kihlstrom, 1981). W przypadku kategorii dotyczących obiektów społecznych – osób, ich cech, wartości – granice kategorii są płynne, co oznacza, że klasyfikowanie informacji o danej osobie następuje jednocześnie do wielu kategorii. Percypowane zachowania są następnie oceniane i wartościowane. Zaklasyfikowanie informacji o spostrzeganym obiekcie do kategorii o pozytywnej konotacji, powoduje ukształtowanie pozytywnego stosunku do niego.

Wszelka percepcja jest kategorialna, tzn. że spostrzegany obiekt zaliczany jest do określonej klasy nadającej znaczenie danemu spostrzeżeniu. Spostrzeganie, zgodnie z ujęciem Jerome'a Brunera (1978), jest procesem decyzyjnym. To osoba spostrzegająca decyduje, iż dany obiekt jest tym, a nie czymś innym. Percepcja jest końcowym etapem procesu kategoryzacji, która często ma charakter utajony i nieświadomy. Zaklasyfikowanie danego obiektu pozwala wyjść poza dostarczone informacje i wnioskować o jego innych cechach odwołując się do wiedzy o danej kategorii. Hierarchiczny układ kategorii oznacza, że pojęcia podrzędne posiadają właściwości kategorii nadrzędnych. Pytanie o definicję autorytetu jest pytaniem o wskazówki pozwalające różne obiekty zaliczyć do tej kategorii. Istotne są nie tylko właściwości jakie musi posiadać spostrzegany obiekt, aby określić go jako autorytet, ale również ich sposób łączenia (suma, koniunkcja, dysjunkcja), waga, jaką przypisuje się poszczególnym cechom oraz granice akceptacji cech, aby uznać je za cechy kryterialne. W zależności od rodzaju autorytetu (autorytet formalny, naturalny, jednostkowy, zbiorowy, jednostronny, wielostronny, itd. – por. poniżej) sposób łączenia cech, ich istotność i granice akceptacji będą się zmieniać, ale takie właściwości kryterialne jak uznanie, szacunek, podziw dla osoby lub jej wytworu wydadają się stanowić oś definicji autorytetu.

Wspomniana atrybucja jest procesem wnioskowania, dokonywanego na podstawie jednych cech danej osoby o występowaniu innych. U jej podłoża leży wiedza jaką jednostka zdobywa o innych uczestnikach relacji społecz-

nych. Z tego względu w badaniach nad atrybucją ludzi określa się jako „naiwnych naukowców”. Obserwacja zachowania danej osoby jest przesłanką do konkluzji o jej cechach osobowości, intencjach, postawach moralnych. W ten sposób powstaje wniosek o właściwościach niepodlegających bezpośredniej obserwacji (Pietrzak i Hałaj, 2000). Wnioskowaniu o autorytecie towarzyszy podstawowy błąd atrybucji (błąd korespondencji), czyli tendencja do przeceniania rozmiaru, w jakim zachowanie spostrzeganej osoby jest wynikiem oddziaływania jej trwałych dyspozycji wewnętrznych, przy jednoczesnym niedocenianiu roli czynników sytuacyjnych (Försterling, 2005). Innymi słowy ludzie są skłonni uznawać, że szlachetne zachowanie autorytetu jest w większym stopniu warunkowane endogennie, osobowościowo niż egzogenicznie, sytuacyjnie.

Zatwierdzenie autorytetu może mieć dwojaki przebieg. Następuje na drodze samodzielnego procesu spostrzegania osoby wyróżniającej się i wzbudzającej uznanie lub poprzez interioryzację takiej oceny od osoby znaczącej. W pierwszym przypadku spostrzeganie autorytetu ma charakter obserwacji. Można uznać, że jest ono wynikiem refleksyjnej postawy wobec otoczenia społecznego. W drugim przypadku autorytet nie jest budowany poprzez analizę informacji o spostrzeganej osobie, lecz przyjmuje postać upośrednioną, tzn. odbierania informacji (opinii) o danej osobie. Eskalacja czyjegoś autorytetu jest wówczas skutkiem wpływu innego autorytetu na osobę przyjmującą daną opinię bez osobistego zaangażowania w ocenę. W ten sposób, na skutek głoszenia przez znane osobistości określonych poglądów, kreowana jest opinia publiczna. Skłonność do słuchania wskazań i zaleceń osób, które spostrzegane są jako autorytety ma charakter powszechny (Kenrick, Neuberg i Cialdini, 2006).

Skuteczność oddziaływania autorytetu można analizować odwołując się do procesów społecznego uczenia się. Autorytet, jako wzór osobowy (model) wzbudza zachowania naśladowcze. Wskazuje się, iż oddziaływanie modelu jest tym większe, w im większym stopniu dostrzega się w nim kompetencje, wysoką pozycję społeczną, doświadczenie życiowe, władzę oraz sukces (Harwas-Napierała, 1987).

Analizowany proces spostrzegania i przypisywania danej osobie cech kategoryzowanych jako atrybuty autorytetu, dotyczy osób dorosłych. W przypadku dzieci autorytet przypisywany jest niejako automatycznie wszystkim dorosłym. Wynika to z heteronomicznego charakteru wartości i norm moralnych (Piaget, 1967). Istotą heteronomii jest bezwzględne posłuszeństwo wobec zasad, nie ze względu na ich słuszość, użyteczność czy inne walory, ale ze względu na ich źródło, którym jest autorytet. Dorosły dla dziecka jest autorytetem z racji tego, że wie, rozumie, potrafi więcej niż ono, ponadto ochrania je i zaspokaja potrzeby. Jest autorytetem, bez względu na indywidualne cechy. Autorytet dorosłych traci swój absolutny charakter w adolescencji. Krytyczny nastolatek dostrzega niespójność w zachowaniu dorosłych, uważa, że dorośli nie zawsze kierują się zasadami, które

deklarują jako ważne. Krytyczna ocena dorosłych powoduje, że ich autorytet przestaje być cechą niezależną od zachowania (Bakiera, 2009).

W psychologii rozwoju człowieka osoby mające szczególny wpływ na przebieg zmian ontogenetycznych określane są jako osoby znaczące (Brzezińska, 2004; Harwas-Napierała, 1987). Bliskoznaczny związek między pojęciem autorytetu a osobą znaczącą odnosi się do wywierania istotnego wpływu na inne osoby. W pierwszych fazach życia dziecka osobami znaczącymi są głównie rodzice. W okresie późnego dzieciństwa (wiek szkolny), obok rodziców istotną rolę odgrywają nauczyciele. W fazie dorastania szczególnie znaczenie zyskują rówieśnicy. W dorosłości osobą znaczącą może być współmałżonek, partner życiowy, przyjaciel, przełożony w pracy. Rola osób znaczących w życiu dziecka związana jest z jego zależnością od dorosłych. Ich zachowanie umożliwia dziecku zaspokojenie podstawowych potrzeb psycho-społecznych, a w niemowlęctwie również fizycznych. Sposób odnoszenia się człowieka dorosłego do osób znaczących w hierarchii społecznej warunkowany jest m.in. rolą autorytetu w wychowaniu, która różnicuje styl relacji wychowawca – wychowanek. Wymaganie bezwzględnego posłuszeństwa w wychowaniu (zarówno w rodzinie jak i w szkole) lub permissywna dyscyplina oznaczająca *de facto* brak wymagań, w tym również podporządkowania się zasadom współżycia społecznego, implikuje kontestację wobec autorytetów w dorosłości. Maria Żebrowska i Barbara Łuczyńska (1969) uznają, że osoba będąca autorytetem dla jednostki jest jednocześnie osobą znaczącą i wzorem osobowym, ale nie każda osoba znacząca i nie każdy wzór osobowy pełni funkcję autorytetu. Uważa się, że autorytet wśród dorosłych jest swoistym barometrem ich relacji społecznych (Czarnecki, Gondzik i Hrapkiewicz, 1987).

Osobę spostrzeganą jako autorytet można również definiować – za Charlesem Derberem (2002) – jako osobę skupiającą uwagę, natomiast osobę spostrzegającą jako okazującą uwagę. W tym kontekście autor interpretuje zjawisko autorytetu skorelowanego z płcią. Mężczyźni częściej odbierani są w kategoriach autorytetu, gdyż jest to uwarunkowane stylem ich socjalizacji. Derber uważa, że kobiety wychowuje się w duchu obdarzania uwagą innych, ukierunkowania na innych, bycia-dla-innych, natomiast mężczyźni dorastają w atmosferze ukierunkowania uwagi na siebie, bycia-dla-siebie, co autor nazywa psychologią pozyskiwania uwagi. Ponadto uznaje, że pewność siebie chłopcy asymilują w postaci kulturowych ideałów męskości, popularyzowanych przez media oraz tradycyjne wzorce wychowania.

SPOSOBY KLASYFIKOWANIA AUTORYTETU

Wśród typologii autorytetu najczęściej spotyka się rozróżnienie na autorytet formalny (zewnętrzny, pozorny) i naturalny (wewnętrzny, rzeczywisty, autentyczny) (Badura, 1981; Błędowska, 1996; Jazukiewicz, 1999; Marcińczyk, 1991). W pierwszym przypadku autorytet jest efektem uwarunkowań instytucjonalno-prawnych. Po-

zytywna ocena dokonana przez podmiot i idąca za nią atrybucja w kierunku autorytetu, wynika z cech pozapersonalnych spostrzeganej osoby, takich jak np. zajmowane stanowisko. Autorytet naturalny (nieformalny) natomiast nie wiąże się z oficjalnie zajmowaną wysoką pozycją w grupie, nie jest zdeterminowany stanowiskiem, lecz cechami osoby i jej zachowania (wiedza, standardy działania, kompetencje), które oceniane są przez innych. Autorytet nie jest związany wówczas z prestiżem funkcji, jakie pełni dana osoba, lecz z efektami jej aktywności. W naukach ekonomicznych autorytet formalny traktowany jest jako jedna z postaci władzy i oznacza prawo do rozkazywania i wymuszania posłuszeństwa (Stoner i Wankel, 1994) lub uznanie przez podwładnych prawa kierowników do wywierania wpływu na innych (Stoner, Freeman i Gilbert, 2001). Joanna Michalak (1996) odnosząc się do formalnego autorytetu nauczyciela pisze, że niekiedy stanowi on maskę, za którą ukrywa się człowiek. Dzieje się tak wówczas, gdy nauczyciel nie ma wystarczających kompetencji, które pozwalałyby skłonić uczniów do refleksji nad sensem uczenia się.

Prezentowany w artykule pogląd, zgodnie z którym autorytet jest efektem spostrzegania, stawia pod znakiem zapytania istnienie autorytetu pozornego. Wydaje się, że próba wymuszania szacunku przeczy istocie autorytetu, który wyraża podziw jednych dla innych. Podporządkowanie autorytetowi, wynikające niekiedy z przewidywanych korzyści, jest dobrowolne. Dopiero przekonanie o słuszność racji autorytetu implikuje posłuszeństwo wobec jego decyzji. Działania podejmowane w celu wykreowania własnego autorytetu nie przyniosą pożądanego rezultatu, jeśli odbiorcy takiej aktywności nie uznają danej osoby i jej zachowania jako wartościowego. Oddziaływanie autorytetu jest zawsze wyrazem społecznego podziwu, uwagi i chęci naśladowania. Zarówno autorytet formalny, jak i nieformalny jest pożądaną społecznie kategorią, która odzwierciedla pozytywną opinię jednostki lub grupy. Uznanie autorytetu przez grupę jest świadectwem jej zaufania, że działa on w interesie grupowym oraz przekonania, że kompetencje autorytetu sprzyjają istnieniu grupy.

Podobny komentarz nasuwa podział na autorytet wyzwalający i ujarzmiający (Badura, 1981; Błędowska, 1996; Kalinowski, 1982; Kozak, 2005), występujący w tekstach dotyczących relacji wychowawczych. Autorytet wyzwalający, zdaniem wymienionych autorów, jest środkiem zmierzającym do realizacji zadań prospołecznych. Dotyczy oddziaływania pobudzającego innych do wysiłku i wytrwałości w dążeniu do celu. Ma inspirujący wpływ na zachowanie osób, u których wzbudza uznanie i szacunek. Wyzwała postawę kreatywną, w przeciwieństwie do autorytetu ujarzmiającego, który wymuszając posłuszeństwo wzbudza lęk wynikający z konieczności bezwzględnego podporządkowania. Autorytet ujarzmiający ujawnia działania o charakterze egoistycznym. Z punktu widzenia przyjętej definicji, autorytet dotyczy osoby odbieranej jako godna szacunku, mającej doniosłe znaczenie dla osoby spostrzegającej i uruchamiającej u niej

proces identyfikacji. Utożsamianie się jest utrudnione, jeśli relacje interpersonalne naznaczone są lękiem. Wydaje się, że stosunki społeczne określane jako ujarzmiające przeczą autorytetowi. Wymuszanie posłuszeństwa zdecydowanie bliższe jest stosunkom autorytarnym (por. poniżej) niż autorytetowi.

Na podstawie poglądów Ericha Fromma (1978) na temat autorytetu, można przyjąć rozróżnienie na dwa stany z nim związane, a mianowicie bycie autorytetem i posiadanie autorytetu. W pierwszym przypadku „pojęcie autorytetu odnosi się do takich stosunków międzyludzkich, w których jedna osoba traktuje drugą jako wyższą od siebie” (Fromm, *op. cit.*, s. 161). Racjonalny charakter autorytetu wynika wówczas z kompetencji jednostki i jest związany z zasadą „być”, sprzyjającą rozwojowi człowieka. Autorytet danej osoby jest rezultatem dostrzeżenia przez innych takich jej cech, które oceniane są jako wartościowe i pożądane. Będąc autorytetem dla innych jednostka nie zabiega o to, nie kreuje swojej pozycji, nie manipuluje swym wizerunkiem w celu uzyskania władzy. W drugim przypadku autorytet związany jest z nerwicową potrzebą dominacji jednostki nad innymi. Jego natura jest irracjonalna, związana z zasadą „mieć”. Autorytet jest efektem zabiegów osoby, która dąży do jego posiadania, co oznacza, że manipuluje ona swoim wizerunkiem i wywiera nacisk na innych, aby uzyskać zwrotną informację o swojej dominującej pozycji społecznej. W tym przypadku skutecznym narzędziem wymuszającym raczej władzę niż autorytet może być strach. Ulegają mu przede wszystkim osoby, które w podporządkowaniu widzą szansę na bezpieczeństwo i ucieczkę od wątpliwości. Fromm uważa, że brak poczucia bezpieczeństwa kompensowany jest potęgą władzy, której jednostka się podporządkowuje. Odmienne mechanizmy powstawania posłuszeństwa – ze względu na szacunek lub poprzez próby jego wymuszenia – sugerują, że autorytetem można tylko być, nie można go posiadać, gdyż nie można go nabyć, a szczególnie nabyć siłą, wbrew woli osób spostrzegających. Dążenie do posiadania autorytetu, z racji eksploatacji osoby podporządkowanej, tylko wówczas może przynieść stan w postaci bycia autorytetem, jeśli spotka się z aprobującą postawą innych osób (np. wówczas, gdy oceniają, że wyższość innych jest im pomocna).

Liczba osób kategoryzujących spostrzegany obiekt jako autorytet, stanowi kolejne kryterium podziału na autorytet jednostkowy i grupowy (Marciniak, 1991). Pierwszy z wymienionych oznacza, że podmiotem autorytetu jest pojedyncza osoba, drugi – grupa osób. Wielkość grupy decyduje o zasięgu autorytetu. Może on mieć charakter lokalny lub ogólnospołeczny.

Zakres obszarów działania danej osoby cenionych przez innych jest podstawą wyróżnienia autorytetu jedno- i wielostronnego (Jazukiewicz, 1999). W zależności od szczegółowych kryteriów, którymi kieruje się oceniający, autorytet jednostronny (parcjalny) jest efektem wartościowej aktywności danej osoby w jednej dziedzinie, np. autorytet naukowca. Jednoczesne uznanie wielu

walorów danej osoby świadczy o autorytecie wielostronnym. Takie globalne ujęcie oznacza, iż spostrzegana osoba charakteryzuje się wieloma pożądanymi cechami. Przekonanie, iż istnieją autorytety powszechne, tzn. we wszystkich dziedzinach życia społecznego, Józef Bocheński (1992) określa jako zabobon, czyli fałszywe wierzenie traktowane jako prawdziwe. Uważa, że człowiek może być autorytetem w jednej lub najwyżej w kilku dziedzinach, ale nigdy we wszystkich.

Autorytetem może być osoba żyjąca, której sposób zachowania można obserwować lub osoba nieżyjąca, ale której standardy działania są znane potomnym. Zarówno aktualnie, jak i retrospektywnie spostrzegany autorytet, staje się wzorem do naśladowania, a propagowany przez niego system wartości regulatorem wzajemnych relacji. Cytowane wypowiedzi, powtarzane opinie oraz takie dowody uznania jak stawiane pomniki, tablice pamiątkowe, nazwy instytucji lub ulic imieniem znaczących społecznie postaci są świadectwem, że autorytet trwa w pamięci następnego pokolenia.

AUTORYTET A AUTORYTARYZM I DOGMATYZM

Istnieją znaczące różnice indywidualne dotyczące stosunku do autorytetu, władzy i dominacji. Poczucie redukcji zagrożenia w sposób szczególny uzasadnia postawę wobec autorytetu w przypadku osobowości autorytarnej i dogmatycznej. Zarówno Milton Rokeach (1954, 1956), twórca teorii osobowości dogmatycznej, jak i Theodor Adorno, autor teorii osobowości autorytarnej, traktują lęk i poczucie zagrożenia jako determinantę stosunku do autorytetu, wyrażającego posłuszeństwo i bezkrytyczny do niego stosunek (Jakubowska-Branicka, 2000).

Autorytaryzm stanowi skłonność do ulegania autorytetowi i opierania na nim własnego wizerunku. Jednostka o osobowości autorytarnej podziwia autorytet, ale też chciałaby dominować nad innymi i mieć autorytet (Manstead i in., 1996; Mika, 1987). Uległość wobec autorytetu oraz dominacja i wrogość wobec podwładnych tworzą specyficzną konfigurację cech, które ujawniają posłuszeństwo, respekt dla władzy przy jednoczesnym dążeniu do hegemonii. Towarzyszy temu przekonanie, podszyte lękiem, że utrata kontroli oznacza konieczność podporządkowania się władzy innych osób. Wizja rzeczywistości opiera się na akcentowaniu stosunków dominacji i podporządkowania jako głównej relacji hierarchizującej stosunki społeczne, przy jednoczesnej niechęci do doświadczeń indywidualnych, subiektywnych, pozostających poza kontrolą zewnętrzną (Koralewski, 1987). Istotne znaczenie w kształtowaniu tego typu osobowości ma rodzaj wychowania (Mika, 1987). Dominacja autokratyzmu w wychowaniu, naznaczonego surową dyscypliną, negatywnymi uczuciami kierowanymi do dziecka oraz wysokimi wymaganiami wobec niego powoduje, że wrogość dziecka wobec rodziców jest początkowo tłumiona, a następnie przemieszczona na inne osoby.

Osoba autorytarna wierzy w autorytet, dopóki jest on uosobieniem siły i władzy. Jej rzeczywistość opiera się na

przekonaniu, że świat składa się z ludzi obdarzonych siłą i pozbawionych jej. Przy czym żądza władzy, zdaniem Fromma (1978), nie wypływa z siły, lecz słabości jednostki. Brak autentycznej siły, w znaczeniu niezdolności do autonomicznego działania, do realizowania swoich potencjalnych możliwości w oparciu o integrację własnego Ja, powoduje dążenie do tzw. wtórnej siły, która polega na dominacji nad innymi. Iwona Jakubowska-Branicka (2000) zauważa, że autorytet nie opiera się na przymusie, gdyż nie odbiera swobody postępowania innym, koresponduje z autonomią, natomiast autorytaryzm unicestwia wolność jednostki, jest nadużyciem autorytetu.

Postawa, dla której charakterystyczne jest narzucanie sposobów interpretowania rzeczywistości oraz dyrektywne rozpowszechnianie uznawanych wartości jako jedynie słusznych, określana jest przez Erika H. Eriksona (1982) jako autorytyzm (*authoritism*). Autor traktuje ją jako jeden z rytualizmów, które wyrażają się w sztywnych sposobach zachowania hamujących rozwój jednostki. Rytualizm autorytyzmu, który potencjalnie kształtuje się w średniej dorosłości, przejawia się w głoszeniu skrajnie jednoznacznych zasad etycznych, bez możliwości indywidualnych ich interpretacji oraz w stosowaniu surowej dyscypliny wobec innych uczestników życia społecznego. Badania pokazują, że autorytaryzm ujawniany przez kobiety w piątej dekadzie życia dodatnio koreluje z neurotyzmem w późniejszym życiu, natomiast generatywność, będąca pozytywnym rozwiązaniem Eriksonowskiego kryzysu średniej dorosłości, łączy się z satysfakcjonującym starzeniem (Peterson i Duncan, 2007). Ponadto autorytarne kobiety nie doświadczają zadowolenia i osobistego rozwoju w małżeństwie i rodzicielstwie (Peterson i Zurbriggen, 2010). Silne dążenie do uporządkowanej i klarownej rzeczywistości powoduje, że kobiety i mężczyźni o skłonnościach autorytarnych odwołują się na przykład do jasno określonych ról płciowych i opierają swoją atrakcyjność na tradycyjnych koncepcjach kobiecości i męskości (Peterson i Zurbriggen, 2010). Warto zauważyć, że występuje istotne podobieństwo międzygeneracyjne w zakresie poziomu autorytaryzmu rodziców i ich dzieci (Dhont, Roets i Van Hiel, 2013), co wskazuje na znaczenie procesów społecznego uczenia w powstawaniu autorytaryzmu.

Wiesław Łukaszewski (1984, s. 490) jedno z zagrożeń rozwoju osobowości wiąże z autorytatywnym sterowaniem innymi osobami. Uznaje, że „autorytaryzm polega na przytłoczeniu siłą, zastraszeniu, zdominowaniu, zniewoleniu innego człowieka, a towarzyszy temu jakże często argumentacja, że podejmowane działania mają na celu dobro zniewalanego człowieka. Autorytaryzm to system nie negocjacyjny, ale dyrektywny”. W wymiarze społecznym autorytaryzm wiąże się na przykład z negatywnym nastawieniem do ekologii, na co wskazują badania Michaela Wisemana, Glenn Wilson i Franza X. Bognera (2012). Istnieje ujemna korelacja między natężeniem autorytaryzmu a wartościowaniem przyrody, w tym ochrony środowiska. Wydaje się, że autorytaryzm ma jednoznacznie negatywne konsekwencje w wymiarze interpersonal-

nym. Natomiast aspekt efektów indywidualnych nie jest już tak bezdyskusyjny. Współczesne badania podważają tezę, że autorytaryzm związany jest wyłącznie z zaburzeniami osobowości. Może on stanowić czynnik ochrony zdrowia psychicznego, moderując skutki dystresu (Van Hiel i De Clercq, 2009).

Krytyka koncepcji osobowości autorytarnej, stała się podstawą badań Milтона Rokeacha (1954, 1956) nad dogmatyzmem (por. Jakubowska-Branicka, 2000; Manstead i in., 1996). Dogmatyzm cechuje styl funkcjonowania poznawczego, który polega na wzajemnym izolowaniu różnych przekonań oraz hermetyczność poznawczą, nazywana przez autora zamkniętością umysłu. Towarzyszy temu nietolerancja wobec osób o odmiennych poglądach i skłonność do uprzedzeń. Jednostka o osobowości dogmatycznej potwierdza słuszość swoich racji odwołując się do autorytetów. Rozróżnienie Rokeacha (1954) na autorytet pozytywny i negatywny tłumaczy stopień akceptacji percypowanych przez jednostkę treści. Autorytetem negatywnym jest każde źródło informacji negowane przez autorytet pozytywny, stąd tendencja do akceptowania wszystkiego, co pochodzi od autorytetu spostrzeganego przez jednostkę jako pozytywnego i odrzucania tego, z czym zgadza się autorytet negatywny. Dogmatyzm wyraża silną nietolerancję jednostki wobec odmiennych niż własne przekonania, zakotwiczoną w zdecydowanym podporządkowaniu autorytetowi. Współcześnie dogmatyzm traktowany jest jako wielowymiarowy konstrukt, na który składają się cechy poznawcze, emocjonalne i behawioralne, wyrażające między innymi nietolerancję na wieloznaczność, deficyt wglądu w siebie, obronną zamkniętość poznawczą, czy nadmierne i jednoznaczne kategoryzowanie rzeczywistości (Johnson, 2010).

UWAGI KOŃCOWE

Autorytet jest niekwestionowanym źródłem wartości, poglądów oraz postaw uznawanych w danej kulturze, przez co ma możliwość wpływania na życie społeczne. Jakość ujawnianych standardów działania oraz jego efekty motywują innych do naśladowania zachowania autorytetu. W tym sensie autorytet pełni funkcję regulacyjną, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym. Jednostkowy poziom regulacji wiąże się z potrzebami psychicznymi (np. potrzeba bezpieczeństwa, aprobaty, ładu, uległości), które pozwala zaspokoić aprobatą autorytetu. W wymiarze zbiorowym, autorytet stanowi czynnik integrujący i modyfikujący funkcjonowanie społeczne, na przykład na poziomie życia rodzinnego, zawodowego czy szkolnego. Jest szczególnie istotnym elementem relacji społecznych o charakterze wychowawczym (Łobocki, 1994). O autorytecie nauczyciela decyduje stopień zaspokojenia potrzeb ucznia, podobieństwo postaw oraz konstruktywne stosunki między nim a uczniem (Badura, 1981), a także rzetelna wiedza nauczyciela, zaufanie intelektualne ucznia, czyli wiara w prawdziwość i słuszość słów nauczyciela, mądrość życiowa, znajomość psychiki dziecięcej, jak również szacunek do ucznia (Gerstmann, 1961).

Próba poszukiwania wskaźników autorytetu nie tylko w relacji nauczyciel – uczeń, pozwala na sformułowanie wniosku, iż autorytet ujawnia się w postaci takich reakcji jak werbalizowanie podziwu, wyrażanie uznania czy powoływanie się na racje autorytetu i występuje wówczas, gdy jego aktywność pozwala osobom znajdującym się w kręgu oddziaływania autorytetu na zaspokojenie indywidualnych potrzeb. Świadomość istnienia autorytetu jako źródła klarownego systemu znaczeń i wartości, który czyni świat zrozumiałym, pozwala zaspokoić potrzeby ładu i porządku (Wagner, 2005), wpisane w dążenie człowieka do bezpieczeństwa. Dostrzeganie jasnych kryteriów oceny rzeczywistości, ujawnianych przez autorytet, jest istotną przesłanką doświadczania bezpieczeństwa, a spostrzeganie wyróżniających autorytet umiejętności i wiedzy stanowi model uruchamiający proces identyfikacji.

Interpretacja autorytetu w kontekście władzy, dokonana przez Jack'a Dominiana (1988), wskazuje na niebezpieczeństwo nadmiernego posłuszeństwa wobec władzy, które ogranicza indywidualną inicjatywę jednostki i sprzyja zewnątrzsterowności. Autor podkreśla, że postawa posłuszeństwa rodzi ryzyko utraty kontroli nad treścią działania, gdyż jednostka jest wówczas odpowiedzialna tylko przed tym, kto zezwala na dane zachowanie. Ograniczenie odpowiedzialności za rodzaj podejmowanych czynności w przypadku posłuszeństwa wobec autorytetu wynika z ufności w jego mądrość i nieomyślność. Istotne w tym kontekście wydają się słowa Friedricha W. Krons (1996, s. 15): „Uznanie autorytetu danej osoby to jednocześnie uznanie norm i wartości, które ona reprezentuje. Zewnętrzna forma wiary w prawość jest posłuszeństwo”. Uznaje się, że aczkolwiek posłuszeństwo wobec władzy pełni istotną rolę w utrzymaniu porządku społecznego, to nieposłuszeństwo stanowi czynnik ochrony przed autorytaryzmem (Passini i Morselli, 2009). Znany w psychologii eksperyment Stanleya Milgrama (2008; współczesna wersja – por. Burger, 2009) wskazuje, że osoba będąca autorytetem ma możliwość wywierania silnego wpływu na innych. Eksperyment ten wykazał, że autorytet implikuje posłuszeństwo, nawet wówczas, gdy osoba badana ma zadawać cierpienie innej osobie na polecenie autorytetu. E. Allan Lind (1995) zwraca uwagę, że mechanizm posłuszeństwa wobec autorytetu, który wykazał Milgram, rodzi konieczność ochrony przed nieprawym, niemoralnym oddziaływaniem niektórych autorytetów.

LITERATURA

- Arendt, H. (1994). *Między czasem minionym a przyszłym. Osiem ćwiczeń z myśli politycznej*. Warszawa: Fundacja ALETHEIA.
- Badura, E. (1981). *Emocjonalne uwarunkowania autorytetu nauczyciela*. Warszawa: WSiP.
- Bakiera, L. (2009). *Czy dorastanie musi być trudne?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Błędowska, M. (1996). Autorytet – surowość w granicach taktu. *Edukacja i Dialog*, 7, 3-5.
- Bocheński, J. (1992). *Sto zabobonów*. Kraków: PHILED.

- Bruner, J. (1978). *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznania*. Warszawa: PWN.
- Brzezińska, A. (2004). Dlaczego potrzebny jest nam drugi człowiek? *Remedium*, 10, 140, 4-5.
- Burger, J.M. (2009). Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64, 1, 1-11.
- Cantor, N., Kihlstrom J.F. (1981). *Personality, cognition and social interaction*. Hillsdale: New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Czarnecki, K., Gondzik, E., Hrapkiewicz, H. (1987). *Autorytet pedagogiczny wykładowcy kształcenia kursowego dorosłych*. Warszawa: Związek Zakładów Doskonalenia Zawodowego.
- Derber, Ch. (2002). *Zaistnieć w społeczeństwie. O potrzebie zwracania na siebie uwagi*. Gdańsk: GWP.
- Dhont, K., Roets, A., Van Hiel, A. (2013). The intergenerational transmission of need for closure underlies the transmission of authoritarianism and anti-immigrant prejudice. *Personality and Individual Differences*, 54, 6, 779-784.
- Dominian, J. (1988). *Autorytet. Chrześcijańska interpretacja psychologicznej ewolucji pojęcia autorytetu-władzy*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Erikson, E.H. (1982). *The life cycle completed*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Försterling, F. (2005). *Atrybucje. Podstawowe teorie, badania i zastosowanie*. Gdańsk: GWP.
- Fromm, E. (1978). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Gerstman, S. (1961). *Autorytet wychowawcy*. Nowa Szkoła, 12, 14-17.
- Giddens, A. (2006). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przekł. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harwas-Nappierała, B. (1987). *Czynniki społeczno-rodzinne w kształtowaniu się lęku u młodzieży*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Harwas-Napierała, B. (2001). Zachodni model niezależności w wychowaniu rodzinnym. Uwagi krytyczne. *Problemy Rodziny*, 2, 24-28.
- Harwas-Napierała, B. (2005). Etyczne aspekty manipulacji. *Poznańskie Studia Teologiczne*, 18, 247-259.
- Jakubowska-Branicka, I. (2000). *Czy jesteśmy inni? Czyli w poszukiwaniu absolutnego autorytetu*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych.
- Jazukiewicz, I. (1999). *Autorytet nauczyciela*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Johnson, J.J. (2010). Beyond a shadow of doubt: The psychological nature of dogmatism. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5, 3, 149-161.
- Kagitjibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures: a view from the other side*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Kalinowski, M. (1982). *Dlaczego rodzice tracą autorytet*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Kenrick, D.T., Neuberg, S.L., Cialdini, R.B. (2006). *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*. Gdańsk: GWP.
- Koralewski, J. (1987). *Autorytaryzm, lęk, konformizm*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Kozak, E. (2005). Autorytet w pracy nauczyciela. *Remedium*, 7-8 (149-150), 12-13.
- Kron, F.W. (1996). Autorytet i wychowanie. *Edukacja i Dialog*, 7, 14-18.
- Lind, E.A. (1995). Justice and authority relations in organizations. W: R.S. Cropanzano, K.M. Kacmar (red.), *Organizational politics, justice and support: managing the social climate of the workplace* (s. 83-96). Westport, London: Quorum Books.
- Łobocki, M. (1994). Autorytet w wychowaniu. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 9, 5-9.
- Łukaszewski, W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Manstead, A.S.R., Hewstone, M., Fiske, S. T., Hogg, M.A., Reis, H.T., Semin, G.R. (1996). *Psychologia społeczna: encyklopedia Blackwella*. Warszawa: Jacek Santorski & CO Wydawnictwo.
- Marcińczyk, B. (1991). *Autorytet osobowy: geneza i funkcje regulacyjne*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Michalak, J. (1996). Autorytet rozumiany jako kompetencje. *Edukacja i Dialog*, 7, 11-13.
- Mika, S. (1987). *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Milgram, S. (2008). *Posłuszeństwo wobec autorytetu*. Kraków: WAM.
- Morselli, D., Passini, S. (2011). New perspectives on the study of the authority relationship: Integrating individual and societal level research. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 41, 3, 291-307.
- Passini, S., Morselli, D. (2009). Authority relationships between obedience and disobedience. *New Ideas in Psychology*, 27, 1, 96-106.
- Peterson, B.E., Duncan, L.E. (2007). Midlife women's generativity and authoritarianism: Marriage, motherhood, and 10 years of aging. *Psychology and Aging*, 22, 3, 411-419.
- Peterson, B.E., Zurbriggen, E.L. (2010). Gender, sexuality, and the authoritarian personality. *Journal of Personality*, 78, 6, 1801-1826.
- Piaget, J. (1967). *Rozwój ocen moralnych dziecka*. Warszawa: PWN.
- Pietrzak, H., Hałaj, J.B. (2000). *Psychologia społeczna w praktyce*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Rokeach, M. (1954). The nature and meaning of dogmatism. *Psychological Review*, 61, 3, 194-204.
- Rokeach, M. (1956). Political and religious dogmatism: An alternative to the authoritarian personality. *Psychological Monographs: General and Applied*, 70, 18, 1-43.
- Sidorowicz, G. (1996). Brońmy autorytetu nauczyciela. *Edukacja i Dialog*, 7, 6-7.
- Stoner, J.A.F., Freeman, R.E., Gilbert, D.R. (2001). *Kierowanie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Stoner, J.A.F., Wankel, Ch. (1994). *Kierowanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Wagner, I. (2005). *Stalość czy zmienność autorytetów. Pedagogiczno-społeczne studium funkcjonowania i degradacji autorytetu w zmieniającym się świecie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wiseman, M., Wilson, G., Bogner, F.X. (2012). Environmental values and authoritarianism. *Psychology Research*, 2, 1, 25-31.
- Van Hiel, A., De Clercq, B. (2009). Authoritarianism is good for you: Right-wing authoritarianism as a buffering factor for mental distress. *European Journal of Personality*, 23, 1, 33-50.
- Żebrowska, M., Łuczyńska, B. (1969). Problem autorytetu rodziców w świetle badań nad nieletnimi z zakładów wychowawczych i poprawczych. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 381-397.

